

Vad är egentligen »pengar«?

Under århundraden har nationalekonomer och filosofer diskuterat begreppet pengar och även om de är oense om det mesta är de överens om att pengar innehar två egenskaper; dels att det är något allmänt accepterat, dels att det är ett betalningsmedel. I den här artikeln ger Stefan Engström en inblick i penningens historia.

Från Krösus till krona – en historia om pengar

Denna artikel har sin bakgrund i en upplevelse på ett växlingskontor på gränsen mellan Litauen och Polen under den gångna sommaren. Jag företog en bilresa med mina två söner genom Baltikum och vi var nu på väg in i Polen. För att ha tillgång till polsk valuta under den sena kvällen, växlade jag till mig polska zloty för 500 svenska kronor. Efter att under en lång tid ha studerat den svenska femhundrakronors-sedeln och jämfört den med tryckta exempel i en handbok, gav till slut damen på växlingskontoret mig 150 polska zloty och ett kvitto. Av växlingstransaktionen kunde jag dra slutsatsen att en zloty var värd ca 3,33 kronor. Men samtidigt såg jag att något var »fel«. För 100 euro – valutans som det svenska folket sade nej till under hösten 2003 – kunde jag nämligen få 450 zloty enligt tavlan på växlingskontoret. Men »felet« tillskrev jag min egen oförmåga att under den sena julnatten kunna räkna rätt.

Under färden i Polen passerades flera bensinstationer. En liter bensin för drygt fyra zloty! Alltså nästan 14 svenska kronor litern! Ganska snart stod det dock klart att förklaringen låg i att svenska kronor tolkades som

en perifer valuta och därför inte var speciellt gångbar på en geografisk plats som bara för drygt ett decennium sedan utgjorde gränsen mellan Sovjetunionen och »gamla Östeuropa«. Den korrekta växlingskursen låg nämligen på cirka två svenska kronor per zloty.

Tankarna på pengar höll mig sällskap på resan genom Polen. Pengar står för ett värde, en möjlighet att påverka den egna livssituationen, livskvaliteten och välfärden. Pengar kan också medföra status och utgöra en metafor i en omgivning där pengar tillmäts en stor betydelse även om just den svenska kronan inte tillmättes så stor betydelse vid den gudsförgätna litauisk-polska gränsen. Eller kan det måhända vara så att det istället är Sverige som gudsförgätet i dessa två Nato-, EU- och om några år Euro-länder och att den svenska kronans attraktionskraft därför var så liten där?

Vad är då »pengar«?

Under historiens gång har många försökt att från vetenskaplig utgångspunkt definiera begreppet. Adam Smith (1723–1790) såg exempelvis pengar som »*A great wheel of circulation*«. Den tyske statistikern och nationalekonomen Georg

Friedrich Knapp¹ (1842–1926) såg penningen som ett språk, genom att staten med sin kontroll över pengarna, inte bara skapade dessa utan hade möjlighet att proklamera ett värde på dem. Därigenom skulle staten kunna få kontroll på ett lands ekonomi.

Österrikaren Ludwig von Mises² (1881–1973) opponerar sig mot Knapp och ser pengar som en »bytesvara«, ett ting som skapas av marknaden för att underlätta byten och att staten inte har någon del i vare sig skapandet av penningen eller dess värdesättning. Statens möjlighet att påverka penningen är begränsad till möjligheten att delta som part på marknaden.

Den amerikanske professorn Irving Fisher³ (1867–1947), ser pengar som egendom och som ettpräglat eller skrivet dokument som certifierar ägandet av »rikedom«. Fisher anser att kopplingen mellan en amerikansk dollar och guld ger ett illusoriskt värde på dollarn eftersom guld under historiens lopp har varierat i värde och vill man koppla en myntenhet till en viss egendom, kan det vara klokare att koppla den till mattor då dessa följer den allmänna prisnivån bättre än guld!

Fisher finner också via sin forskning att förändringar i samhällets metallager ger en omvänd effekt på prisnivån, vilket skulle tyda på att ädelmetall kan vara en direkt olämplig referens till pengars köpkraft. Fisher framhåller istället att värdet på papperssedlarna är grundat på förtroendet att de behåller sin köpkraft mätt i alla andra (än guld etcetera) viktiga varor, det vill säga att det inte är nödvändigt att de måste garanteras kunna bli inlösta i guld eller silver. Fisher var upphovsman till den så kallade bytesekvationen. Med ledning av denna ansåg han, att ekonomisk balans rådde så länge prisnivån var i jämvikt och ville därför ej medge att överkonjunktur rådde i USA 1928-29. Hans stora auktoritet bidrog till att man ej i tid försökte bromsa denna överkonjunktur som sedan utmynnade i den stora depressionen.

Tysken Eugen Schmalenbach (1873-1955) kunde ej acceptera att pengars värde uppstod på en marknad eller genom parlamentariska beslut. Istället såg Schmalenbach företagets, via bokföringen, värdering av egendom som en korrekt värdemätare på denna egendoms värde. Schmalenbach ser marknadsekonomin som något samhälleligt mycket ineffektivt, då den skapar varor som ej efterfrågas med åtföljande förödande priskrig. Därmed uppstår ett behov av styrning av marknaden där priset får en viktig organisatorisk betydelse i ekonomin.

Den franske ekonomen Jaques Rueff (1896-1978) ser inte pengar som vare sig språk eller ting. Rueff delar istället in pengar i en äkta del och i en falsk del. »Äkta pengar« skapas genom att egendom översätts till förmögenhet som omvandlas till en fordran med hjälp av ett emissionsinstitut. Penningen blir därmed ett tillfälligt innehåll för en anteciperad rättighet. Med »falska pengar« avser Rueff det faktum att staten

genom olika löften och åtaganden skapat ett budgetunderskott som finansieras genom utgivande av pengar i form av statspapper som saknar täckning i en verklig förmögenhet.

Nationalekonomer och filosofer har alltså under århundraden diskuterat begreppet pengar och det är tydligt att man är oense om det mesta men ändå överens om att pengar åtminstone innehåller två egenskaper; dels att det är något allmänt accepterat och dels att det är ett betalningsmedel. Fenomenet pengar har också en sådan kraft att det satt sin prägel på den politik som varit så förödande för miljoner människor under det senaste hundralet åren.

Flertalet nationalekonomer är också överens om att pengar har tre funktioner, nämligen att vara värdemätare, värdebevarare och bytesmedel. När pengar ses som värdemätare, avses »det antalet pengar« som behövs för att köpa en viss vara. Detta kan exemplifieras av att i en primitiv bytesekonomi kan skomakaren byta bort ett par skor mot att han får en rock av skräddaren. Ett par skor har alltså i exemplet samma värde som en rock i denna enkla bytesekonomi. Detta brukar inom nationalekonomin benämnas så att ett par skor har samma relativpris som en rock; alltså att priset på en viss vara uttrycks i termer av en mängd av en annan vara. Där det bara finns två varor, behövs inga pengar. Men det blir mer komplicerat om skomakaren och skräddaren vill köpa mjölk av bonden. Vi har nu i exemplet tre varor och därför måste tre relativpriser fastställas och behovet av relativpriser ökar alltefter som det finns fler varor som ingår i byteshandeln. Johan Myhrman har åskådliggjort detta i en tabell, där exempelvis sju varor medför 21 relativpriser, åtta varor 28 relativpriser och nio varor 36 relativpriser och så vidare.

Införandet av pengar medförde att man fick en värdevärdare genom möjligheten att uttrycka ett penningpris, med vilket menas att priset för ett mynt uttrycks i enheten »ett likadant mynt«. Genom penningprisets införande behövs bara ett penningpris för en vara. I exemplet ovan nämndes att nio varor medför 36 relativpriser, men vid införande av penningpris så behövs endast nio penningpriser för dessa nio varor eftersom antalet penningpriser alltid är lika med antalet varor. Detta medför att penningpriser kan underlätta och effektivisera handeln på ett avgörande sätt i ett modernt samhälle.

En annan funktion som pengar sägs ha är att de är värdebevarare. Detta kan kännas märkligt i vår tid, där fenomenet inflation under 1900-talet förekommit i praktiskt taget varje stat som baserat sin ekonomi på den fria marknaden. För människor i vissa länder med så kallad hyperinflation som Tyskland under tjugotalet, flera latinamerikanska länder under sjuttio- och åttiotalen, Ryssland och Serbien-Montenegro under nittioalet, kan till och med ordet värdebevarare i sammanhanget upplevas som direkt felaktigt.

De första mynten kom till under senare delen av 600-talet före vår tidräknings början i Lydien, ett land i nuvarande Turkiet. De användes främst för att kunna underlätta statens betalning av sina legosoldater och ämbetsmän och för att kunna inkassera skatter och avgifter. Viktenheten stater på 14,2 gram var utgångspunkt för mynten. Mynten framställdes av metalllegeringen elektron, bestående av en blandning av guld och silver. Den fanns naturligt i slammet i floderna i Lydien och som symbol pryddes mynten med ett

FOTO: MONTSERRAT BASSA ENGSTRÖM

Auktor revisor **Stefan Engström** är verksam vid Sonora Revision AB. Han medverkade senast i Balans nr 8-9/2003.

högervänt lejonhuvud med en våra i pannan.

Drygt femtio år efter de första myntens tillkomst kom Kung Kroisus till makten och kom att regera Lydien år 560-547. Under hans tid utvecklades metallurgin så att guld gick att skilja från silver i elektronmetallegeringen. Detta medförde i sin tur att man kunde prägla både guld- och silverstaterer. Därmed underlättades handeln och den mer riktade efterfrågan medförde specialisering hos den som erbjöd varor och tjänster. Myntens värde motsvarades av det metallinnehåll som myntet utgjorde. Ett sparande i pengar innebar ett värdebeständigt sparande till skillnad mot ett alternativt sparande i boskap, skinn, hudar, salt, snäckor eller andra »färskvaror«, där tiden sätter sina spår i den sparade egendomens beskaffenhet.

Kung Kroisus, vars svenska form Krösus lever kvar än idag som beteckning på en mycket rik person, lär ha blivit mycket förmögen. Och även om penningekonomin drastiskt ökade välbudet i Lydien

så medförde den ojämna förmögenhetsutveckling bieffekter som inflation, ojämlikhet och segregation. Mynten spred sig snabbt över västra Europa där man började prägla silvermynt men det var först år 1252 som gulmynt präglades i Florens och Venedig.

De första mynten kom till Sverige i slutet av 100-talet och under vikingatiden påbörjades prägling av mynt även i vårt land. På grund av bristen på silver och guld i Sverige präglades på 1600-talet kopparmynt och då värdet på koppar var lägre än på silver och guld, så blev mynten desto större. År 1644 lär världens största mynt ha tillverkats i Avesta som vägde 20 kilo, var 610 mm långt och 300 mm brett. Ett så stort mynt uppfyllde inte alls den egenskap som mynten vanligtvis tillskrevs; att vara ett praktiskt och hanterbart bytesmedel.

Under historiens gång har dock myntets egenvärde urholkats genom olika statliga påfund. Från år 500 blev det vanligt, bland annat i romarriket, att mynten fick en

begränsad giltighetstid. Detta gjorde att mynt inte hade den värdebeständighet som annars hade varit möjlig. Under senare medeltid kom de olika staterna att stå för myntutgivning. Från en början fick myntet det värde som utgjorde metallvärdet i själva myntet, men det blev alltmer vanligt att statsmakterna, som innehade myntningsrätten, gav mynten ett lägre metallvärde än den inlämnade ädelmetallen. Idén att konfiskera delar av den inlämnade ädelmetallen vid myntframställningen på detta sätt, kan sägas vara en avgift som statsmakten tog för att prägla mynten. Denna avgift brukar också benämnas slag-skatt.

Här kunde alltså ses en värdeurholkning av egendom, i detta fall på grund av en statlig skatt. Att mynt ändå präglades, trots slagskatten, måste tillskrivas myntets överlägsenhet i det samhälle som övergick från att vara en bytesekonomi till ett begynnande modernt samhälle där ekonomin grundade sig på pengar och där myntet stod för ett visst värde på marknaden.

Därmed så framträder pengars tredje funktion; att vara ett bytesmedel. Pengar har ett värde, låt vara

att det inte alltid är kopplat till ett visst mynts egenvärde. Istället representerar pengar köpkraft, vars intensitet kan sägas vara garanterad av den stat som utgivit dessa pengar. Kopplingen mellan köpkraft och ett tänkt underliggande värde, avspeglar sig i de namn som pengar och myntenheter fått i olika länder. Pund i England likväl som den tidigare valuta pesetas i Spanien, vars namn i sin tur kan härledas till pesos i olika latinamerikanska länder, är kopplat till medeltida viktenheter då för övrigt peso också betyder vikt. De tidigare valutorna mark i Finland och Tyskland är av nordiskt ursprung och är likaledes en viktenhet och den polska myntenheten zloty har sin grund i betydelsen gyllen eller guld. Namnet daler, myntenhet i Sverige från 1534, kommer dock från orten Joachimsthal i nuvarande Tjeckien där grevarna Schlick hade en silvergruva där de präglade silvermynt som vägde cirka 29 gram. Dessa joachimsdaler gav sedan namnet riksdaler i Sverige och dollar i USA och dessa namn har alltså ingen vikt- eller måttenhet som ursprung utan istället en geografisk plats.

Den svenska valutaenheten krona är samma ord som i kunga-

krona och är grekiska med betydelsen krans, ring och användes för det franska myntet couronne d'or redan på 1300-talet. Kronan ersatte riksdaler som myntenhet i vårt eget land i samband med ikraftträdandet av den skandinaviska myntunionen 1873.

Den svenska kronans svaga ställning en julinatt i norra Polen ter sig i detta sammanhang lätt förståelig. Att där använda den som ett bytesmedel när personalen på valutaväxlingskontoret inte ens kände igen min svenska sedel såg jag som utsiktslöst. Precis som historien påvisar flera byten av valutor i olika länder, väntas denna del av Europa inom en nära framtid övergå till euron som betalningsmedel. Och vi svenskar stannar kvar med vår egen, mindre attraktiva och konvertibla, valuta som också är redovisningsvalutan – och därmed värdemätaren – i de flesta svenska företag. Kanske bör vi ägna en extra tanke på vad de redovisade värdena i balansräkningen egentligen står för? ●●

Fotnoter

- 1) Knapp, G.F., »*Staatliche Theorie des Geldes*«, Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig 1905.
- 2) Mises, L., »*Theorie des Geldes under der Umlaufsmittel*«, Verlag von Duncker & Humblot, München und Leipzig 1924.
- 3) Fischer, I., »*The purchasing power of Money, its determination and relation to credit interest and crises*«, The Macmillan company, New York 1920.